

19. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ İBRAHİM FEHMÎ VE DİVANI

THE 19TH CENTURY POET İBRAHİM FEHMÎ AND HIS POETRY COLLECTION

Поэзия поэта «Диванной поэзии» XIX века Ибрахима Фехми

Ahmet İÇLİ*

Özet

Türkler, farklı tarihî dönemlerinde zengin edebiyat metinleri oluşturmuşlardır. Bu dönemlerden birisi de yüz akımız olan Divan Edebiyatı sürecidir. Osmanlı kültür ve medeniyeti çerçevesinde şekillenen ve farklı medeniyetlerle olan iletişimi güçlü olan bu dönem, 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Türk Edebiyatında, Divan edebiyatı olarak nitelendirilen bu edebiyatın dili Batı Türkçesidir. Osmanlı Türkçesini konuşan nice şairin kaleminden sayısız divanlar ve edebî metinler çıkmıştır.

Tanzimat'tan sonra Batı kültürü ile olan iletişim ve etkileşim sonrası, Batı edebiyatı formları ve konuları Türk edebiyatında görülmektedir. Fakat bu yüzyılda da birçok şair, Divan edebiyatı geleneğinde şiirler yazıp, edebî metinler oluşturup, divanlar ve divançeler tertip etmekteydiler. Bu yüzyılda Osmanlı'da matbaanın daha verimli kullanılması, söz konusu divanların basılmasında da önemli rol oynamıştır. Birçok şair, müsvedde halindeki divanlarını matbaada bastırıp kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir. Bir kısım şairler de ömürleri yetmediği ya da dönemlerinde şairlerin çokluğu sebebiyle fazla tanınmamıştır. Bunlardan bir kısmı da divanlarını bastıramamışlardır. Fakat daha sonra başkaları veya bir yakınları tarafından söz konusu divanlar basılabilmektedir.

19. Yüzyıl şairlerinden İbrahim Fehmî de Divan edebiyatı geleneklerine bağlı olarak bir divan oluşturabilecek kadar şiir yazmıştır. Divanı oğlu Süleyman Sâlim tarafından tertip edildikten sonra H. H. 1287/M. 1870-71 taşbaskı olarak basılmıştır.

Bu çalışmada, İbrahim Fehmî'nin hayatı, kısaca şiir anlayışı ve divanı hakkında bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Divan Edebiyatı, İbrahim Fehmî, Fehmî Divan'ı

Abstract

Turks have created / composed rich literary texts at various periods throughout history. One of such periods is the brilliant / productive are of Divan Literature. That area, which was shaped in accordance with the Ottoman culture and perception of the world, and which was shaped by a strong interactive bonds with various cultures, survived until the 19th century. The literature labelled as Divan Literature was based upon Western Turkish / Ottoman Turkish. A great many poets, who spoke Ottoman Turkish, created innumerable collections and literary texts.

Following the communication and interaction with the Western culture after the Reform (Tanzimat) period, Western literary forms and topics began to appear in an

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. E-posta: ahmeticli@ardahan.edu.tr

increasing frequency in Turkish Literature. However, even in this century, many artists / literary figures continued to compose traditional Divan forms and themes. During the same period, the increasing use of the printing press made it possible to publish and spread the collections. Many poets aimed to get their works published through the printing press and spread them to larger audiences. Many poets, however, either died at a very early age, or was unable to make themselves known by the public. Yet, some others, were unable to get their works published, still, their poems / collections were published by either their relatives or some laymen at a later time.

One of the 19th century poets, İbrahim Fehmi, composed enough poems to make a collection in the style of Divan literature. After his collection was designed by his son, Süleyman Salim, it was published in 1870 or 1871.

In this study, some data / information will be presented about İbrahim Fehmi's life, brief literary perception and poetry collection.

Key Words: 19th Century, Divan Literature, İbrahim Fehmi, Fehmi's Poetry Collection.

АННОТАЦИЯ

В разные исторические периоды в турецкой литературе на свет появлялись оригинальные тексты. Одним ярких периодов литературного процесса является Диванная литература. Развитие Османской империи формировались на протяжении веков в результате различных связей с другими культурами, которые впоследствии и продолжились до 19-го века. В основе Диванной литературы лежит литературный язык Западной Турции. Из-под пера поэтов, которые писали на староосманском языке, также принадлежит тексты Диванной поэзии.

После эпохи Танзимата (политические реформы 1839 года и эпоха, связанная с проведением в жизнь этих реформ) произошли изменения в Западной культуре, которые также отразились и на западную литературу. Эти трансформации прослеживаются в турецкой литературе.

Однако в этом веке, многие поэты писали свои произведения в традиции Диванной литературы, затем диваннисты корректировали их. Это столетие ознаменовалось тем, что в Османской империи было эффективное использование печатного станка, что и сыграло значительную роль в издании Диванной литературы. Многие поэты печатали свои стихи в черновом варианте, чтобы как можно больше донести это до читателей. Из-за огромного количества поэтов в этот период, некоторые поэты так и остались неизвестными как при их жизни, так и после их смерти. Так как их произведения не были опубликованы. Однако, после их смерти эти стихи мог напечатать кто-нибудь или их родственники .

В XIX веке одним из представителей Диванной литературы является Ибрахим Фехми, который известен как последователь Диванной поэзии. Впоследствии его сын Сулейман Салим собрал все произведения и напечатал в 1870-71 гг. В этом исследовании представлена краткая информация о жизни и Диванной поэзии Ибрахим Фехми.

Ключевые слова: XIX век, Диванная литература, Ибрахим Фехми, поэзия Фетхи

Giriş

Divan edebiyatı geleneğinde eser veren, adı bilinen veya bilinmeyen binlerce şairden biri olan Fehmî, Osmanlının birçok savaşının, iç karışıklığının ve çağdaş devletlerle olan iletişiminin olduğu 19. Yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde divan edebiyatı eski gücünü kaybetmiş, yerini batı tesirindeki edebi formlar ve konular almaya başlamıştır. Böyle bir dönemde yaşayan İbrahim Fehmî, divan edebiyatı geleneklerine bağlı kalıp bir divan oluşturabilecek kadar şiir yazmıştır. Divanı oğlu Sâlim tarafından tertip edildikten sonra taşbaskı olarak H. 1287’de basılmıştır.

Eldeki bilgilere göre Divan Edebiyatında Fehmî mahlasını taşıyan yirmi altı (26) şair vardır.¹ Bunlardan *biri* (1) 15 ve 16. Yüzyılda yaşamış İstanbullu Fehmî Çelebi’dir. *Altı* (6) şair 16; *dört* (4) şair 17; *üç* (3) şair 18; *on iki* (12) şair de 19. Yüzyılda yaşamıştır. Bu şairlerden incelemeye esas şair ile aynı ismi taşıyan bir İbrahim Fehmî bulunmaktadır. Çukacı-zâde olarak bilinen şair, 18. Yüzyılda yaşamıştır. Fatim tezkiresinde de kendisi hakkında bilgiler mevcuttur (Çiftçi: 340).

1. Hayatı

İbrahim Fehmî hakkında Osmanlı Müellifleri (C.2, s. 373), Son Asır Türk Şairleri (İnal 587-588) ve Tuhfe-i Naili’de (C.2. s. 797) kısa tanıtıcı bilgiler vardır. Ayrıca Ali Emiri tarafından hazırlanan İşkodra Şairlerinde de (Karateke 1995: 96-97) başka şairler hakkında bilgi verilirken İbrahim Fehmî’ye değinilmiştir.² Bunlarla birlikte, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü projesinde (<http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com>) web ortamında hazırlanan maddelerde Mehmet Arslan tarafından da yukarıdaki kaynaklar eksenli kısa bir tanıtım yazısı vardır.³ Aynı projede İsmail Hakkı Aksoyak da Fehmî Bey’i, Ali Emiri’nin İşkodra Şairleri isimli çalışmasında geçen şiirini ekleyerek tanıtmıştır.⁴

Fehmî’nin basılı divanında adı, İbrahim Fehmî Beg bin Süleymân Paşa olarak geçmektedir (Divan, s. 3). Şiirlerinde kullandığı mahlası “Fehmî”dir.

Fehmî, Arnavutluk/İşkodra’ya bağlı *Peklin* kasabasındadır. İbrahim Fehmî ile ilgili bilgi veren iki önemli kaynakta [Osmanlı Müelliflerinde (C. 2: 373) ve Son Asır Türk Şairlerinde (C. 1: 587)’de] “Beglin” olan yerleşim yeri, Osmanlı Yer Adları kitabında (Tahir 2006 s. 404, 596) “Peklin” olarak geçmektedir. Şairin oğlu tarafından baskısı yapılan divanın girişinde babasını tanıtan Süleymân Sâlim de “Peklin” (Divan, s. 3) ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Ali Emiri, şairi Peklinli olarak tanıtmış ve onun bir gazeli ile iki tarih manzumesini yayınlamıştır (Karateke 1995: 95-96). Bu bilgiler ışığında şairin Peklinli olduğu söylenebilir. Sicill-i Osmanî’de (C.2, s. 76, s. 84; C.3. s. 94), Fehmî divanında geçen şahsiyetlerin (kardeşi Cafer, babası Süleyman Paşa) kimlikleri hakkında verilen tüm bilgiler, kasabanın adının Peklin olduğu yönündedir.

¹ Fehmî mahlaslı şairler ve bibliyografaları, çalışmamızın hacmini artıracığından dolayı çalışmaya alınmamıştır. Fakat tezkirelerde, bibliyografik eserlerde bunlara ulaşılabilir. Çalışmamızda geçen tezkireler ve bibliyografik kaynaklar, Fehmî mahlaslı şairleri ihtiva etmektedirler. Geniş bilgi için kaynakçadaki bilgilerden hareketle tezkirelere ve biyografik eserlere bakılabilir.

² Ali Emiri’nin bu eseri tek parça telif bir eser olmayıp, gazetede yayınlanan metinlerin derlenmesi ile oluşmuştur. Fehmî ve başka şairlere ait olan bölümlere de ileriki zamanlarda ulaşılabilir.

³ <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4188> Erişim tarihi 11.11.2015

⁴ <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6385> Erişim Tarihi 27. 11. 2015

Şairin babası şehrin önde gelenlerinden Süleyman Paşa'dır. (Divan, s. 3).⁵ Divanın birçok yerinde babası ile ilgili bilgiler mevcuttur. Babasının ölümü için yazdığı tarih manzumesine göre Süleyman Paşa, H. 1236/M.1820-1821'de vefat etmiştir. Sicill-i Osmanî'de Süleyman Paşa'ya ait, Peklinli oluşu, mutasarrıflığı ve emekliliği gibi bilgiler mevcuttur. Fakat ölümü için verilen bilgiler, küçük bir farkla verilmiştir. Sicill-i Osmânî'de Süleyman Paşa'nın H. 1232'de vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. (C. 3, s. 94)⁶

Divanında geçen bilgilere göre (s.35), Fehmî'nin annesinin adı Meryem'dir. Annesinin ölümü için yazdığı tarih manzumesine göre, Meryem Hanım H. 1244 Şaban /M.1828 Ocak-Şubat'ında vefat etmiştir.

Şairin nerede ve kaç yılında doğduğu hakkında kaynaklarda net bilgi mevcut değildir. Fakat Divanında geçen bazı tarih manzumeleri bize bu konuda önemli ipuçları sunmaktadır. Divanında ölümlerine tarih yazdığı kardeşlerinden birisi de Nuri Bey'dir. Bu kardeşi hayır ve hasenat işlerinde bulunmuştur. Nuri Bey'in özellikle Peklin kasabasında birçok imareti vardır. Baba Hasan Tekkesinin tamirinden (Divan, s. 28, H. 1256/M. 1840-1841), çeşme yapımına (Divan, s. 29, H. 1256/M. 1840-1841) cami tamirinden (Divan, s. 29, H. 1263/M. 1846-1847), medrese yapımına (Divan, s. 29; H. 1269/M. 1852-1853) kadar birçok imareti bulunmaktadır. Fehmî, bu kardeşinin annesi Fatma Hanım'ın ölümüne de tarih düşmüştür (Divan, s. 34). Buna göre Fatma Hanım H. 1208/ M. 1793-1794'de vefat etmiştir.

Tarih manzumesinin başlığında oğlu Sâlim'in belirttiği; "Tarih-i vefât-ı vâlîde-i Nuri birâder-i Nâzım" ibaresinden anlaşıldığına göre, babası Fehmî ile Nuri Bey başka annelerdendir. Fatma Hanım H. 1208/M.1794'te vefat ettiğine göre Fehmî'nin en erken H. 1209 M. 1795'te doğmuş olması muhtemeldir. Bu bilgi Fehmî'nin ilk çocuk olma ve babasının da ilk eşi öldükten çok kısa bir süre sonra yeniden evlenmesi ihtimalini taşır. Fatma Hanım ölmeden de Meryem Hanım, Süleyman Paşa ile evli de olabilir.

Fehmî'nin kardeşlerinden birisi de kendisi gibi şair olan Cafer Sadık Paşa'dır. Ali Emiri'nin verdiği bilgilere bakıldığında Fehmî, ailenin en küçük erkek çocuğudur. Şair Cafer tanıtımında Ali Emiri, babalarının ölümü için Fehmî tarafından yazılan tarih manzumesinin tamamını verir (Karateke 1995: 97-98). Bu manzumenin ilk beyti ise mukaffadır (Divan, s.33):

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün

*Pederüm göçdi cihândan idüp 'azm-i 'uqbâ
Ağlayup eyleyeyüm şıdık-ı derün ile du'â*

Son beyit

İrtihâlin işiden böyle didi târihin

'Âzim-i cennet-i luğf oldu Süleymân Paşa (H. 1236)

Cafer Sadık Paşa'nın ölümü için Fehmî'nin yazdığı 5 beyitlik tarih kıtası Fehmî divanında (s. 33) ve Ali Emiri'nin (Karateke 1995: 100) çalışmasında da geçmektedir.

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün

Ah iderken dâderi Fehmî gelüp hâtf dedi

'Adn olup mesken aña çün târihi dâru'l-ħuzûr (H. 1250-M. 1834-35)⁷

⁵ Parantez içindeki bu kullanım; yapılan alıntıların şairin taşbaskısı olan divanına atıflar içindir.

⁶ Arap karakterli rakamlardan olan 2 (ﻯ) ve 6 (ﺋ) birbirinin tersi yönündedir. **1236 yerine yanlışlıkla 1232 yazılmış olabilir.** Bu durum, matbaada baskı hatası olarak da düşünülebilir.

⁷ Karatepe tarafından hazırlanan metinde küçük farklılıklar söz konusudur.

Şairin bir ara Manastır'da olduğu da yine kendi divanında verilen bilgiler arasındadır. Oğlu Salim'in oğlu İhsan'ın doğum haberini alan şairin yazdığı on bir beyitlik tarih manzumesinin ikinci beyti:

Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün

Ben Manastırda idüm geldi vilâdet haberi

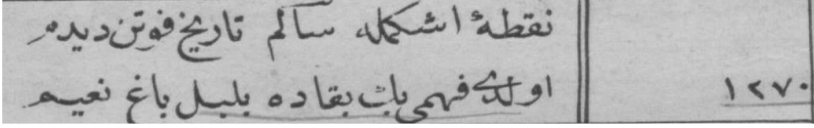
Muntazırken bu peyâma dil-i şeydâ her ân (Divan, s. 31)

Hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Fehmî, basılı divanında oğlu Sâlim'in babasının ölümü üzerine yazdığı tarih beytine göre H. 1270/M.1853-54'te vefat etmiştir.

Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilün

Noqta-i eşkülle Sâlim târîh-i fevtin didüm

Oldı Fehmî bey beğâda bülbül-i bâğ-ı na'im



Ölüm tarihi, belirtildiği üzere ikinci dizedeki noktalı harflerin toplamıdır.

Fehmî'nin mezarının memleketinde olduğu bilgisi Osmanlı Müelliflerinde geçmektedir. (C2: 373). Tuhfe-i Nailî'de ise İškodra'da medfun olduğu belirtilmektedir. (C.2. s. 717). Son asır Türk Şairlerinde de ölüm yerinin Peklin olduğu bilgisi vardır (C.1, s. 587).

Şairin ehl-i beyte bağlı olduğu onun divanında geçen manzumelerden anlaşılmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir de "muhibb-i âl-i abâ" diyerek onun ehl-i beyte olan sevgisinden bahsetmektedir (C.2: 373). Fehmî, divanın ilk manzumesi olan on bir bentlik mütekkerrir müseddesinde tekrarladığı dizelerde kendisini ehl-i beytin kulu/kölesi olarak nitelemektedir:

Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilün

Cân u dil olsun fedâ-yı aşk-ı Şâh-ı Kerbelâ

Çâker-i âl-i abâyum çâker-i âl-i abâ (Divan, s. 6-8)

Fehmî, divanında geçen yedi bentlik mütekkerrir muhammeste, Hz. Ali'den istimdâd talebindedir:

Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilātün Fâ' ilün

Geçdi gamla mâh u sâlum yâ 'Alî senden meded

Qalmadı şabra mecâlüm 'yâ 'Alî senden meded (Divan, s. 19)

Divanında tarih manzumelerine bakıldığında, şairin toplumu ve olayları iyi analiz ettiği görülmektedir. Devrin padişahları, sadrazamları, paşaları, Rumeli ahalsi, yöneticileri, toplumsal olaylar, düğün, ölüm vb. durumlara divanında yer veren şairin, kendisinin de bazı hayır ve hasenat işlerinde bulunduğu ve bunlar için tarih düştüğü görülmektedir. İškodra'da Sıbyan Mektebi'nin yenilemesi/tecdidi Fehmî tarafından H. 1257/M. 1841-1842'de yapılmıştır.

Fehmî'nin Mevlevî tarikatı ile bir gönül bağının olduğu "tarikat-ı mevleviyye'ye muhibb şuaradan idi" bilgisiyle İnal tarafından (C.1. s. 587) belirtilmektedir.

Divanında geçen kaside, gazel ve tarih manzumelerinden anlaşıldığına göre şairin, şen şakrak ve hayattan zevk alma taraftarı olan bir portre çizdiği görülmektedir. Bunun yanı

sıra her şairin bir âşık olması ve kendisini halkın bir tercümanı olarak nitelemesi gerçeğinden hareketle hayata dair birçok duygu, olay ve olguyu şiirlerinde terennüm etmiştir.

Fehmî, şiirlerinde sade bir Türkçe kullanmıştır. Şairin açık ve anlaşılır bir üslubu vardır. Söyleyiş olarak da Fehmî'nin çok samimi ve içten bir ifade kullandığı ve dilinin de akıcı olduğu söylenebilir. Mehmed Tahir, şairi orta derecede bir şair olarak “mutavassıtın şu' arādan” (C.2: 373) olarak nitelemektedir.

2. Divanı

Fehmî Divanı'nın kütüphanelerde yazma nüshası bulunmamaktadır. Basma nüshasının iki örneği Milli kütüphanede vardır.⁸ Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege yazma eser salonunda da bir basma metin bulunur. İncelememizde bu kayıttaki divan esas alınmıştır⁹.

Fehmî'nin divanı taşbaskıdır. Basılı divanlar katalogunda divanın, şairin oğlu Süleyman Sâlim tarafından 1287'de bastırıldığı bilgisi vardır. (İpekten ve İsen 1997: 29). Bu kayıтта ayrıca divanın, 21x13 ebadında 70 sayfa olduğu da verilen bilgiler arasındadır. Aynı bilgi Özege katalogunda da verilmektedir (Özege 1971: 287).

Şairin divanındaki bilgiler ışığında; Sâlim'in şairin oğlu olduğu bilgisi net ve kesin bir bilgidir. (bkz. Divan, s. 5) Fakat Bursalı Mehmed Tahir ve İnal'ın verdiği bilgilere göre Sâlim şairin torunudur. Bu bilgilerin nereden alındığı kesin olmamakla birlikte her iki kaynakta Fehmî'nin divanından verilen

Mef' ülü Fā' ilatü Mefa' ilü Fā' ilün

Nâdim olur cihânda şürûr u fesâd iden

Menkûbdur o hâleti her i'tiyâd iden (Divan, s. 64; İnal, s. 588; OSM, s. 373)

matlı yedi beyitlik gazelden anlaşıldığına göre ikisinin de şaire ait aynı şiire ulaştıkları söylenebilir. Divanın basım tarihini de doğru tespit eden iki kaynaktan en az birisinin şairin divanını gördüğü söylenebilir. Fakat bu yanlış bilginin ne şekilde bu kaynaklara girdiği bilinmemektedir.

Fehmî'nin oğlu Süleymân Sâlim, divanın önsözünde kendisini, nazımın oğlu olarak nitelemekte, divanın basımı için yazdığı tarih manzumesinde de şairden pederim diye bahsetmektedir. (Divan, s. 5). Ayrıca Fehmî'nin oğlu Sâlim'in (Divan, s. 25; dört tarih: H. 1246/M. 1831-1832) ve Sâlimin de oğlu (şairin torunu) İhsân'ın doğumları (D, s. 32; altı tarih, H. 1267/M.1850-1851), oğlu Sâlim'in Kurân-ı Kerim'i hatmetmesi (Divan, s. 26; H. 1253/M. 1837-1838), Sünneti (Divan, s.26; H. 1258/M.1842-1843) ile damat oluşu (Divan, S. 26; H. 1265/M.1848-1849) için yazdığı tarih manzumelerinden de anlaşıldığı üzere Sâlim Fehmî'nin torunu değil, oğludur.

Şairin oğlu Salim, divanı ne zaman tertip ettiğini ve ne zaman yayınladığı bilgilerini de “Târih-i tertib ü temsil-i in divân” başlığıyla” manzum olarak ifade etmiştir (Divan, s.5-6). Ayrıca eserin sonundaki kayıтта da H. 1287 tarihinde eserin yayımlandığını belirtmektedir (Divan, s. 70).

Yukarıda da değinildiği gibi divan, 70 sayfadır. Yaprak sisteminin kullanılmadığı kitapta 21 satır vardır.

⁸ Milli Kütüphane Kayıtları, EHT 1965 A 824, 06 Mil EHT A 3346

⁹ Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Seyfettin Özege Yazmaları Demirbaş Nu: 0161905; Yer Numarası: 40914/NE

Divanın başında Besmele bulunur. Mensur ve manzum karışık bir dibace/önsöz şairin oğlu tarafından eklenmiştir (Divan, s. 2-6). Bu önsözde babasının şiirlerini yayınlamak düşüncesinden dönemin padişahına övgüye kadar birçok konuya temas edilmiştir. Divanı neşreden Sâlim, önsözde divanın tertibi ve baskısında görülebilecek hataları da üstlenmiştir.

Fehmî divanında geçen nazım şekillerine bakılacak olursa; Fehmî'nin çok kafiyeli beyit ve bent birimli mesnevi veya terkiib-bent yazmadığı görülür. Yazılan şiirler, tek kafiyeli beyit ve bent birimli nazım şekillerinden oluşmaktadır.

Nazım Şekillerine Göre Divanda Geçen Manzumeler

Muaşşer: Divanda Geçen Tek Kafiyeli Bent Birimli Gazel Tipi Nazım Şekillerinden biri muaşşerdir. (Divan, s. 11-13),

“Mu‘aşşer-i Müşterek Bâ-Muhsin Beg Tiranî, Matla-ı Tayyâr Paşa” başlığı taşıyan 7 bendlik manzume, müşterek mütekerrir bir muaşşerdir.

Başlangıç Beyti

Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilün

*Çün dili kervân-ı gamla ‘aşka i‘zâm eyledüm
Sehv idüp bî-çareyi düçâr-ı âlâm eyledüm*

Tayyar Paşa'nın tekrar edilen beyti

Ol mehûñ gîsü-yı şebgünunda ârâm eyledüm

Bir şabağ olmaz karanlık yerde aḥşam eyledüm (bkz. s. 11; Poyraz 2014

s.152)

Muaşşerin son bendinin ikinci beytinde her iki şairin mahlası vardır.

*Seyr iderken ol feżâyı Muhsin-i şeydâ gibi
Pey-rev oldı Fehmî-i ‘âciz daḥi hem-pâ gibi*

Müseddes: Fehmî Divanında iki müseddes geçmektedir.

Divanın başladığı ilk manzume olan müseddes; “İbrâz-ı ‘ubüdiyet be-ḥânedân-ı risâlet” başlığını taşır. Manzume, on bir bendlik, mütekerrir bir müseddestir. (Divan, s. 6-8)

Başlangıç beyti

Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilün

*Ben ne bayum ne gedâ ne mâi ‘l-i bey‘ ü şerâ
Ârzügâhum benüm bâb-ı ḥabîb-i kibriyâ*

Mütekerrir beyti

*Cân u dil olsun fedâ-yı ‘aşk-ı şâh-ı Kerbelâ
Çâker âl-i ‘abâyum çâker-i âl-i ‘abâ*

Divandaki ikinci müseddes “Nâzım-ı müşârün ileyhüñ ḥoşına geldiği bir meclisde bi‘l-bedâhe söylediği müseddesdür” başlıklı 7 bendlik mütekerrir bir manzumedir. (bkz. s. 20-21)

Mef‘ ülü Mefâ‘ ilü Mefâ‘ ilü Fe‘ ülün

*Tîğ-i sitemi çek güzelüm câna tayansun
Ḥün-ı dil-i mecrühdan âfâk boyansun
Müseddesin mütekerrir beyti*

*Şūrīde gönül şu‘le-i ruhsāruña yansun
‘Āşık idügüm halk-ı cihān bilsin inansun*

Muhammes: Divanda iki muhammes vardır.

İlk manzume, “İstirhām ez-ḥazret-i faḥrū‘l-enām” başlığı ile gelen dokuz bendlik bir naattir. (bkz. s.8-9)

Başlangıç beyti

Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün
*Günāhumda nihāyet yok ḥamīlüm yā Resūlallāh
Cemī‘-i ehl-i ‘iṣyāndan sefīlüm yā Resūlallāh*

Fehmî’nin ikinci muhammesi ise “İstimdād-ı Ḥazret-i Şāh-ı Velāyet” başlıklı 7 bendlik mütekerrir bir manzumedir (bkz. s. 18-19).

Muhammesin ilk beyti

Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilün
*Var gönülde iḥtilāmum yā ‘Alī senden meded
Gün-be-gün artar melālüm yā ‘Alī senden meded*

Mütekerrir beyit

*Geçdi ḡamla māh u sālüm yā ‘Alī senden meded
Kalmadı şabra mecālüm yā ‘Alī senden meded*

Tahmis: Fehmî divanında dört tahmis vardır. Bunlardan ilki Keçecizāde İzzet Molla’nın gazeline yazılmıştır. (Divan s. 13-14)

Başlangıç beyti

Fe‘ ilātün Fe‘ ilātün Fe‘ ilātün Fe‘ ilün
*Çekilür derd degül fırkat-ı cānāndır bu
Bilürem yağma-ger-i kāle-i sāmāndır bu*

İzzet Molla’nın gazelinin matlası

*Gerçi şabr it diyemem āteşi hicrāndır bu
Var ise şabruñ eger vaşldan āsāndır bu* (bkz. Ceylan, Yılmaz 2005: 588)

Fehmî’nin gazeline tahmis yazdığı bir diğer şair de Yusuf Muḥlis Paşadır. “Tahmīs-i Ġazel-i Yūsuf Muḥlis Paşa Sirozī” başlığıyla verilen manzume, 9 bendliktir. (Divan, s. 14-16)

Başlangıç beyti

Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilün
*Çekdügüm derd ü belā hep bu dil-i mecbūrdan
Kande bir tāze görürse cān virür ta dūrdan*

Tahmis edilen gazelin matlası

*Dün gice meclisde bir meh-pāre gördüm nūrdan
Şu‘le-i ruhsārınūñ yok idi farkı ḥūrdan* (Zengin 2000: 123-124)¹⁰

¹⁰ Yusuf Muḥlis Paşa divanının incelendiği tezde tahmis edilen gazelin ilk beytinde “Dün gice meclisde bir meh-pāre gördüm nūrdan” geçen “nūrdan” kelimesi yerine “dūrdan” geçmektedir.

Divandaki üçüncü tahmis ise Mahmud Muhsin Beyin gazeline yapılmıştır. Manzume, “Taḥmīs-i Ğazel-i Muḥsin Beg Tīranī Raḥmetullāhi ‘aleyh” başlıklı olup 12 bendden oluşmaktadır (bkz. s. 16-17).

Başlangıç Beyti

Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün

Ṭıyanlar āh-ı serdüm çarḥ ile ğavgāsı var dirler

Olanlar vākıf-ı esrār vāveylāsı var dirler

Tahmis edilen gazelin matlası

Gözenler rüy-ı zerdüm ğālibā şafrāsı var dirler

Sevād-ı çeşümü kimler görür sevđası var dirler

Fehmî'nin bir tahmisi ise hastalandığı bir dönemde Nâbî'nin hastalık konulu bir gazeline yapmış olduğu tahmisidir. “Nâzım-ı müşārün ileyh bir müddet ser-i bālîn-i imrâz olduğda Nâbî merḥūmuñ bu ğazelini taḥmīs buyurmuşlardır” başlığını taşıyan manzume 6 benddir (bkz. s. 17-18).

Başlangıç Beyti

Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün

Marizüm eyle tenbîh ‘illet-i ğaddāra luṭfuñdan

Ki işrār itmesün böyle beni ızrāra luṭfuñdan

Tahmis edilen gazelin matlası

İlāhî ‘āfiyet vir bu dil-i bīmāra luṭfuñdan

Taleb-kār-ı müdavā olsun eyle çāre luṭfuñdan (bkz. Bilkan 1997: 889)

Kasideler: Fehmî divanında kasidelerin sayısı sınırlıdır. Bunlardan sadece bir tanesi için kaside başlığı konulmuştur.¹¹ Diğer birkaç tarih manzumesinin ilk beyit de mukaffa olup kaside nazım biçiminde yazılmıştır.¹²

İlk kaside, “Kaşide der-sitāyiş-i Müşir-i Ordu-yı Rumeli Reşid Paşa raḥmetullāhi ‘aleyh” başlığıyla verilmiş olup, otuzbeş beyittir (bkz. 9-11). Kasidenin son beyti ise bir tarihtir.

Başlangıç beyti

Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilātün Fā‘ ilün

Ḥazret-i ‘Abdulmecid Ḥanuñ Ḥudādur yāveri

‘Adl u dādıyla cihāna virdi zib ü ziveri

Son beyit/Tarih Beyti

Cevherin tārīhidür kim sūy-ı Ḥaḫdan dā’imā

Luṭfla nuşret Reşid Paşanuñ olsun yāveri (H. 1262/M. 1845-1846)

¹¹ Nazım şekilleri ile ilgili değerlendirmeler için Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik tarafından hazırlanan kitap esas alınmıştır., Cemal Kurnaz, Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Kurgan-Edebiyat, Ankara 2013.

¹² Divanın tasnifi şair tarafından yapılmamış olup tüm tasarrufat oğluna aittir.

Bir başka kaside, 13 beyit olup “Tārīḥ-i tebrīk-i ‘īd be-müşīr-i müşārūn ileyh” (Divan, s. 24) başlığı ile tarih manzumeleri arasında verilmiştir. Fakat belirtildiği üzere, nazım şekli olarak bakıldığında bu manzume bir kasidedir.

Kasidenin matlası

Fā‘ ilātūn Fā‘ ilātūn Fā‘ ilātūn Fā‘ ilūn
‘Ömri memdūd ola sulṭān-ı cihān-ārānuñ
Ki odur bāis-i āsāyişi bu dünyānun

Kasidenin son beyti

Tāmdur şıdḳ-ı derūnum gibi Fehmî tārīḥ
Şa‘d ide ‘īdini Allāh Reşīd Paşanuñ (H. 1262)

Divandaki bir diğer kaside de aynı şekilde tarih kıtaları arasında verilmiştir. Fakat ilk beytinin mukaffa oluşu sebebiyle bunun da bir kaside olduğu görülmektedir.

“Tārīḥ-i Tebrīk-i Sāl be-Müşīr-i Müşārūn ileyh” başlıklı Reşit Paşaya yeniyl münasebetiyle yazdığı Kaside 17 beyitlidir. (Divan, s. 26-27)

Kasidenin matlası

Fā‘ ilātūn Fā‘ ilātūn Fā‘ ilātūn Fā‘ ilūn
Bārekallāh yümn ü sa‘d ile gelüp sāl-ı cedīd
Günbegün olsun muzaffer ceş-i ḥān ‘Abdulmecīd

Kasidenin son beyti

Ben didüm tārīḥini āmīn didiler bendegān
Ola yümn ile Reşīd Paşaya bu sāl sa‘īd (H. 1262)

Divanda kıta nazım şekilleri arasında tarih manzumesi olarak verilen bir diğer nazım da 5 beyitten oluşmaktadır (Divan, s. 27-28). Manzumenin başlığı “Tārīḥ-i Sāl” olarak verilmiştir.

Fe‘ ilātūn Fe‘ ilātūn Fe‘ ilātūn Fe‘ ilūn
Bārekallāh zehī sāl-ı meserret mev‘ūd
Olur anda nice āsār-ı beşāret meşhūd

Son beyti

Çıkdı bir tārīḥ ile ‘āleme tebşir itdi
Sāl-ı nev mülhime-i nuşret-i Sulṭān Maḥmūd (H. 1255)

Kıtalar: Fehmî Divânında tek kafiyeli olup kıta tipi kafiyelenen nazım şekillerinin tamamı tarih manzumeleridir. Tarih Manzumeleri, 44 adettir. Bunlardan bazıları tek beyit şeklinde de görülebilmektedir. Fakat nazım şekli olarak kıta olmayan iki manzumenin ilk beyti mukaffadır. Bunlar gazel tipi kafiyelenmiştir. Kısa manzumeler olmakla birlikte nazım şekli olarak bunlar gazel/kaside olarak sayılmalıdır. (Divan, s. 23)¹³ Ayrıca tüm dizeleri mukaffa olan bir manzume de divanda yer almaktadır. (Divan, s. 22).

¹³ Divandaki tüm nazım şekillerinin tasnifi ve şairin şiir dünyası hakkındaki değerlendirmeler, tanıtım mahiyetinde olan bu makalenin sınırlarını aşacaktır. Divanın çevriyazısı ve incelenmesinin yapıldığı kitap çalışmamızda tüm bunlar detaylıca işlenecektir.

Divanda geçen tarihler, şairin akrabaları, devrin yöneticileri ve yakın arkadaşları hakkında yazılmışlardır. Ayrıca savaşlar, yeni yıl kutlamaları ve bazı imaretler için de tarihler vardır.

Yukarıda da değinildiği gibi divan nüshasında adı tarih olarak belirtilen fakat nazım şekli olarak gazel/kaside olan bazı manzumeler vardır. Bunlar gazel ve kaside olarak tasnif edilmiştir.

Tarih Kıtalarından Örnekler

Divanda, “Tiranî Hacı Muhsin Beg edâ-yı farîza-i hac ile ‘avdeti hakkında tevârîh-i müte‘addidedür” başlığıyla verilen sekiz adet tarih manzumesi vardır. Bunlardan ilki 21 beyitlik bir kıtadır. Kıtanın sonundaki beytin ilk dizesi, Muhsin Bey’in hacca gidişinin (H. 1258- M. 1842) ikinci dizesi de hacdan gelişinin (H. 1259-1843) tarihidir. (bkz. s.21-22)

Kıtanın ilk beyti

Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilün

Hazreti Maḥmūd Muhsin Beg o memdühü ’ş-şiyem

Kim reh-i ‘irfānda ferzâne geldi yümn ile

Kıtanın tarih beyti

Hac idüp Maḥmūd Beg oldı vâşıl-ı feyz-i ilāh (H. 1258- M. 1842)

Haḫḫa ḫamd olsun yine Tirana geldi yümn ile (H. 1259- M. 1843)

Şairin, oğlu Salim’in Muhsin Beye damat oluşuna zifafarla yazdığı tarih, Tārîḫ -i Zifāf başlığını taşımaktadır.

Manzumenin son beyti

Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilün

Vāliḍi Fehmî teşekkürle didi tārîḫini

Şükr ola Allāha Sālim sa‘d ile kıldı zifāf (H.1265-M. 1848-49)

Aşağıdaki beyit ise, “Nāzım-ı müşārün ileyhün tecdîdüne muvaffaḫ oldığı şıbyān mektebinüñ tārîḫidür” başlıklı manzumenin son beytidir. Kıta, şairin tamir ettiği ve düzenlediği bir sıbyan mektebi amacıyla söylenmiştir.

Fe‘ ilâtün Fe‘ ilâtün Fe‘ ilâtün Fe‘ ilün

Ḫaḫdan ümîd-ı kabul ile didüm tārîḫi

Mekteb-i ‘ilm ü hünere oldı bu cāy-ı ra‘nā (H.1257-M.1841-82)

Fehmî Sultan 1. Abdulmecid’in tahta çıkışına da bir tarih yazmıştır. (Divan, s. 30)

Tārîḫ-i Cülüs-ı Hümayün

Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilâtün Fâ‘ ilün

Fehmiyā erbāb-ı sūra yazdılar tārîḫini

Sa‘d ile ‘Abdulmecîd Han oldı sulṫān-ı cihān (H. 1255-M. 1839)

Gazeller: Fehmî divanında tek kafiyeli olup gazel tipi kafiyelenip gazeller başlığı altında sunulan 81 gazel vardır. Bu tertip şairin oğlu tarafından yapılmıştır. Fakat gazellere geçmeden hemen önce “tārīḫ-i düḫūl-ı faşl-ı bahār” başlığı ile verilen manzume de aslında bir gazeldir. Divandaki bu manzume, “Gazel Güne” olarak da belirtilmiştir (Divan, s. 37).

Gazelin Matlası

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

Mey içüp gülzārda al bezmüne bir gül-‘izār

Eyleme zühd ü riyā gel bakma hiç nāmūs u ‘ār

Gazelin son beyti

Nüş-ı bāde kıl güzel meh-rūları sev Fehmiyā

Ehl-i ‘aşka müjde bāda irdi nev-bahār (Divan, s. 37)

Bu gazel ile birlikte, tarih manzumeleri arasındaki küçük mukaffa manzumeler hariç, divanda toplam 82 gazel geçmektedir. Gazeller “Gazeliyyāt” başlığı ile verilmiştir (Divan, s. 39-70).

Fehmî divanında geçmeyen fakat Ali Emiri'nin, tanıttığı İşkodralı Şair Tevfik bahsinde, Fehmî'nin Tevfik'ten nazire talep ettiği bir gazeli mevcuttur (Karateke 1995: 95-96). Gazelin matla beyti şöyledir:

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

Dil hevā-yı zülf ile bend oldı zünnār olsa da

Herçi bād-ā-bād meylüm yāre ḡaddār olsa da

Bu durumda şaire ait gazellerin sayısı 83 olmaktadır. Makalemizde bu gazellerden birkaçının matla beyitleri verilmiştir:¹⁴

Örnek Matlalar

Mef' ülü Fā' ilātü Mefā' ilü Fā' ilün

Bir nīm-ḡande eyledi ol ḡonçe-fem baña

Me' müldür ki bir daha itmez sitem baña (Divan, s. 39, 10 beyit)

Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün

Cān u dil oldı begüm ikisi ḡayrān saña

Ḡaldı inşāf u mürüvvet saña ihsan saña (Divan, s. 39-40, 7 beyit)

Mef' ülü Fā' ilātü Mefā' ilü Fā' ilün

Cānān raḡīb-i kāfire itdi ḡāzab bu şeb

Yandum o ḡonçe-leb ile ben leb-be-leb bu şeb (Divan, s. 41, 7 beyit)

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün

Vücūdum lerzenāk oldı ne şabr u ne ḡarārum var

Kerem kıl sākīyā üç beş tolu vır kim ḡumārüm var (Divan, s. 46, 7 beyit)

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün

Añılmaz mı esir-i zülf-i cānān oldıḡum demler

Añılmaz mı diyār-ı ‘aşka sulḡān oldıḡum demler (Divan, s. 49, 7 beyit)

¹⁴ Tüm şiirler, şu an baskı aşamasına gelmiş kitabımızda detaylıca yazılacaktır.

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün*Söyler ebnā-yı zamāna şimdi bī-pervā dūrüg**Žann iderler zīnet-i güftārdur güyā dūrüg* (Divan, s. 57-58,7 beyit)**Mef' ülü Fā' ilātü Mefā' ilü Fā' ilün***Düşvārdur didüm saña ey dil belā-yı 'aşk**Olduñ danışmadan baña sen mübtelā-yı 'aşk* (Divan, s. 58-59 (9 beyit)**Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün***Nigārum çekme el cāh-ı zenehdāna düşenlerden**Uzat kāküllerin bārī tutunsalar resenlerden* (Divan, s. 65, 5 beyit)**Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün***Vaşla rağbet eylemez ol bī-vefā çoğdan berü**Ben de istignā idüp itmeme ricā çoğdan berü* (Divan, s. 66, 9 beyit)**Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün***Şehr-i hüsn içre gezer gördüm iki meh-pāre**Biri fettān-ı cihāndur o biri mekkāre* (Divan, s. 66-67, 7 beyit)**Mef' ülü Mefā' ilü Mefā' ilü Fe' ülün***Bir mevhibedür ehl-i dile aşk u muhabbet**Bilmem ki ne hikmet**Ez-ahd-ı ezel olmuş o hāl anlara kısmet**Lāyık mı şikāyet* (Divan, s. 42-43, 9 beyit-Müstezad)

Gazeller dışında, divanda *iki adet matla* da vardır. Fakat divanda bu iki beyit Müfred olarak verilmiştir. Aşağıda bunlardan biri sunulmuştur.

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün*Ne cevri-yāre tāb-āver olur ne derd-i hicrāna**Muḥaşşal ikisi ṭaḫat-rübādur nev'-i insāna***SONUÇ**

Divan edebiyatının 19. Asırdaki ikinci dereceden şairlerinden biri olarak nitelendirilen Fehmî, divan oluşturabilecek kadar şiir yazmıştır. Divanında Klâsik şiir geleneğinin izleri devam etmektedir.

Fehmî Divanı, oğlu Süleyman Sâlim tarafından H. 1287/M.1870-71'de basılmıştır. Şair hakkında bilgi veren kaynakların bir kısmında Sâlim'in şairin oğlu değil de torunu olduğu bilgisi vardır. İncelenen divan ile Sâlim'in şairin oğlu olduğu sonucuna varılmıştır.

Şairin kendisi gibi şair olan Cafer mahlashı bir kardeşi de bulunmaktadır. İşkodra'da önde gelen ailelerden birisi olan Fehmî'nin ailesi, birçok hayır ve hasenat işlerinde de bulunmuştur. Babası ve kardeşi, İşkodra ve başka vilayetlerde yöneticiliklerde bulunmuştur.

Fehmî'nin divanında geçmeyen bir şiiri de başka kaynaklarda tespit edilmiş olup divanındaki gazellere tarafımızdan eklenmiştir.

Fehmî divanı, tasbaskı olup oğlu Sâlim tarafından bir önsöz eklenerek neşredilmiştir. 70 sayfalık divanda şaire ait musammatlar, kasideler, gazeller, tarihler ve matlalar bulunmaktadır.

Elimizdeki inceleme, Fehmî ve Divan'ı isimli kitap seviyesindeki çalışmanın bir ön incelemesidir. Bu yazıda şair ve eseri hakkında yeni bulgular ışığında tanıtım yapılmıştır. Şairin divanı tarafımızdan çevriyazılı metin olarak okunmuş olup incelemesi tamamlanmıştır. En kısa sürede de yayını yapılacaktır.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (hzl.) (1999). *İsmâil Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKM Yay.

AKSOYAK İsmail Hakkı; Fehmî, Erişim Tarihi 27. 11. 2015
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6385>

ARSLAN, Mehmet; Fehmî, Süleymân Paşa-zâde İbrâhim Fehmî Bey, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4188> Erişim tarihi 11.11.2015

BİLKAN, Ali Fuat (1997) Nabi Divanı, C.1-2 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*,3 cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, 1342

Canım, Rıdvan (hzl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ*. Ankara: AKM Yay.

CEYLAN, Ömür, Ozan Yılmaz (2005) Hazana Sürgün Bahar, Keçecizâde İzzet Molla ve Divan-ı Bahar-ı Efkâr, İstanbul: Kitap Sarayı, s. 588

CUNBUR, Müjgan (hzl.) (1999). *İbnüleminMahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri*. C. 1. Ankara: AKM Yay.

ÇAPAN, Pervin (hzl.) (2005). *Mustafâ Safâî Efendi, Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-ÂsârminFevâ'idil-Eş'âr) (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: AKM Yay.

ÇİFTÇİ, Ömer (hzl.) Fatin Davud, Hatimetü'l-Eş'âr, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap)

FEHMÎ, İbrahim b. Süleyman, *Divan-ı Fehmî*, Milli Kütüphane, EHT 1965 A 824,

İBRAHİM FEHMÎ, Milli *Divan-ı Fehmî*, Kütüphane, 06 Mil EHT A 3346

SÜLEYMANPAŞAZÂDE İBRAHİM FEHMÎ, *Divan-ı Fehmî*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Yazmaları, Demirbaş Nu: 0161905, Yer Numarası, 40914/NE

ERDEM, Sadık (hzl.) (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurfâsı (İnceleme-Tenkitledir Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: AKM Yay. 240-241.

GÜNER, Galip ve N. Güner (hzl.)(2003). *Esâmî-i Şuarâ-yıÂmid Ali Emiri Efendi*. Ankara: Anıl Matbaacılık. 83

İNCE, Adnan (hzl.) (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM Yay. 567-568.

İPEKTEN Haluk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* KTB Yay., Ankara 1988, s. 255

İPEKTEN, Haluk, İsen Mustafa (1997) Basılı Divanlar Kataloğu, Ankara: Akçağ Yayınları

İSEN Mustafa (hızl.). (1998) Sehi Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt, Ankara: Akçağ Yayınları

KARATEKE, Hakan (hızl.) (1995). *İşkodra Şairleri* ve Ali Emirinin Diğer Eserleri, İstanbul: Enderun Kitapevi.

KÂTİP ÇELEBİ, *Keşfü'z-Zünûn*, 2-3. Cilt, (Terc: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013

KAYABAŞI, Bekir (1997). *Kaf-zâde Fâ'izi'nin Zübdetü'l-Eşâr'ı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

KILIÇ, Filiz (hızl.) (2010). Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ. C. 3. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.

KİNÂLİZÂDE HASAN ÇELEBİ, *Tezkiretü's-Şuara*, (2 cilt,)TTK Yay. Ankara 1989,

KÖKSAL, M. Fatih (2012). *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap)

KURNAZ Cemal, Halil Çeltik (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: Kurgan-Edebiyat

KURNAZ, Cemal ve M. Tatçı (hızl.)(2001). *Mehmed Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî-Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. Ankara: Bizim Büro Yay. 796

KUTLUK, İbrahim (hızl.) *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuara* C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâyih-i Osmaniye*. 4 cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, 1311.

OY, Aydın (1995). *Yüzyıllar Boyunca Tekirdağlı Şairler ve Yazarlar*. İstanbul: Tekirdağ Valiliği Yay.

ÖZCAN, Abdülkadir (1989). *Nev'îzâde Atâî, Hadâiku'l-Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*. (önsöz ve indeks ile tıpkıbasım). İstanbul: Çağrı Yay.

ÖZEGE, M. Seyfettin (1971). *Eski Harflerle Basılmış Türçe Eserler Kataloğu*. C. I. İstanbul: Fatih Yay.

POYRAZ, Yakup (hızl.) (2014), Tayyar Mahmud Paşa ve Divanı, Samsun: Etüt Yay. s. 152

SEZEN, Tahir (2006) *OSMANLI YER ADLARI*(Alfabetik Sırayla), Ankara: T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Yayın Nu:21.

SUNGURHAN Eyduvan, Aysun (hızl.) (2009). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*. Tenkitli Metin A-B, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap)

ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1311). *Kâmûsü'l-A'lâm*. C.5. İstanbul.

ZAVOTÇU, Gencay (hızl.) (2009). *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yay.

ZENGİN, Bayram (2000). *Yûsuf Muhlis Paşa Dîvânçesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Fatih Üniversitesi.